

перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Інститут української мови; відп. ред. І. С. Гнатюк. – К.: КММ, 2012. – С. 282–290.

8. Сніжко Н. В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 110–127.

9. Тараненко О. О. Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка (післямова до «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка) // Словарь української мови : в 4-х т. : фотопередрук / за ред. Б. Грінченка; НАН України; Ін-т укр. мови. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 4.

Natalia SNIZHKO

Ukrainian Language Vocabulary by Boris Hrinchenko in an integral modelling of development of lexis and lexicography

The article deals with analysis of the usage of Ukrainian Language Vocabulary by Boris Hrinchenko for research the history of development Ukrainian lexis and lexicography end XVIII – early XXI centuries. There are analyzed methodological problems of creation the Ukrainian Summary Word Index and an Integral Word Thesaurus where Vocabulary by Boris Hrinchenko plays the key role. The author accentuates the significance of Dictionary by Boris Hrinchenko to maintain the basis of nation language as well as to development of integral lexicography.

Василь Старко

**Грінченків «Словарь»
у збірці онлайн-словників на r2u.org.ua**

«Словарь» Бориса Грінченка (СлГр) посідає одне з перших місць серед українських словників за кількістю перевидань. І справді, лише паперових видань «Словаря» було щонайменше сім [1]. Тепер, в еру нових технологій, він набув нової, електронної постави й поширився, знову ж таки, в кількох версіях. Сьогодні «Словарь» – один із найдоступніших в Інтернеті українських словників. Окрім численних примірників засканованого варіанта паперового видання середини 1990-х років, на кількох сайтах Грінченків лексикографічний шедевр можна знайти в текстовій формі. За наявною в нас інформацією, над переведенням «Словаря» в текст незалежно працювали

УДК: 811.161.2'373

різні групи, а тому онлайн-версії словника можуть, очевидно, дещо відрізнятися. У цій статті мова піде про місце «Словаря» на сайті r2u.org.ua.

Про історію створення, особливості наповнення, цінність і значення словника Бориса Грінченка написано чимало. Важко переоцінити його вплив на дальший розвиток та внормування української мови, а також поступ у царині української лексикографії. Високу оцінку словнику дали Ю. Шевельов, О. Шахматов, І. Огієнко [4], С. Єфремов [2], Й. Дзензелівський [1] та інші. Зокрема, Ю. Шевельов писав: «Бувши в своїй основі збіркою запасу слів живої мови (переважно сільської), словник зумів уникнути надмірної регіональності. Майже завжди зазначено місцевість, звідки походить слово, а весь матеріал нормалізовано щодо фонетики, морфології й наголосу. Завдяки такій методі словник став *sui generis* зведенням української літературної мови перед тим, як вона переорієнтувалася від селянина на інтелігенцію, а також до певної міри визначив на майбутнє принципи й підвалини її стандартизації» [7: 75–76].

Визначальною рисою Грінченкового «Словаря» було опертя на зареєстровані мовні факти. Саме тому в ньому не подано (окрім найочевидніших випадків) велику кількість похідних слів, які, як ми розуміємо, були й є в українській мові, але які упорядник не мав змоги документально підтвердити. А. Ніковський писав, що «Словарю» закидають неповноту, зокрема відсутність видових форм дієслів та похідників, утворених способом префіксації. Якби Б. Грінченко взорував на словник В. Даля й утілені в ньому принципи, то маючи слова *хитати*, *хитнути*, він міг би ввести до реєстру цілий куш дериватів, як-от: *вихитувати*, *вихитати*, *вихитнути*, *відхитувати*, *відхитати*, *відхитнути*, й такі самі трійки форм із префіксами *до-*, *за-*, *на-*, *над-*, *пере-*, *під-*, *по-*, *при-*, *про-*, *роз-*, *с-*; далі *повихитувати*, *повідхитувати*, *позахитувати*, *понахитувати*, *понадхитувати*, *поперехитувати*, *попід-*, *попохитати*, *пороз-*, *пос-*; до цього всі форми на *-ся*; дієприкметники *вихитуваний*, *вихитаний*, *вихитнутий*, *відхитуваний*, *відхитаний* тощо; віддієслівні іменники *вихитування*, *відхитування*, *захитування*, *захитання*, *розхитування*, *розхитання*, *вихит*, *відхит*, *дохит*, *захит* тощо [3: VII]. Із цих форм Грінченко навів лише дешицу, а саме ті, що їх зумів підтвердити фактичним матеріалом. Він віддав перевагу доказовості, а не накручуванню статистики чи навіть повноті представлення лексико-граматичних форм. Тому 68 тисяч гасел «Словаря» – це лише задокументоване ядро набагато ширшого мовного арсеналу, який ще належить ретельно дослідити. Наприклад, низка дериватів від кореня *-хит-* не знайшли собі місця в тлумачних словниках (із ілюстраціями вжитку), хоча вони трапляються в усному й писемному мовленні.

Принципова відданість Б. Грінченка принципу доказовості в словнику не може не імпонувати. Такий підхід не тільки надає авторитетності лексикографічній праці, що є однією з найважливіших ознак словника [6], а й подає взірець і закладає підвалини майбутніх словників. Однак завдання це вимагає вкрай виснажливої й нерідко марудної праці, адже кожному реєстру одиницю потрібно виправдати достовірним, живим свідомством, нотацією з поважного джерела. Навіть сьогодні, в цифрову добу, проблема належного фактичного документування слововжитку гостро стоїть в українській лексикографії. На сучасному етапі таке завдання вимагає наявності якісного й великого корпусу української мови, однак це тема для окремої розмови.

Традиційний паперовий формат не однаковою мірою задовольняє різноманітні потреби пересічних користувачів та фахових дослідників. Це засвідчує, зокрема, поява «Скарбослова» [Скарбослов] – російсько-українського словника, що є дзеркальним відбитком «Словаря» за винятком тривіальних відповідників і з опущенням граматичної інформації та ілюстративного матеріалу. Якщо вдається до сучасних термінів, то це, по суті, скорочений російсько-український індекс «Словаря». Такий «перевернутий» словник згрупує розрізнені українські слова навколо одного російського слова, показуючи множинність російсько-українських відповідників, розкриваючи багатство українських синонімів й допомагаючи, зокрема, тим, хто шукає живомовного відповідника до російського слова чи звороту. Наприклад, **ухаживать за кем** – *до кого стежку топтати, залицятися до кого, лизати губи до кого, литки смалити (присмалювати) біля кого, лицятися з ким, обходити кого, падати (падатися) коло кого, присмалювати халявки (литки)* [Скарбослов: 300]. Проте навіть «перевернутий» словник не задовольняє усіх потреб різних груп користувачів. До того ж, сьогодні дедалі більше словників переходять у цифровий формат, а деякі існують лише в електронній формі. Переваги електронних словників над паперовими досить очевидні, тому немає потреби тут зайвий раз на них зупинятися. Натомість важливо наголосити, що сам процес переведення традиційних словників у «цифру» вимагає тривалої копіткої роботи.

Ідея зацифрувати «Словарь» належить Олександрові Оксимцю, філологу за фахом. Він провів титанічну роботу, самотужки засканувавши й вичитавши весь словник, а 2010 року передав його текст команді сайту r2u.org.ua для публікації в Інтернеті. Докладніше про ідею й процес створення цифрового варіанта «Словаря» можна дізнатися з інтерв'ю О. Оксимця новинній службі «Бі-бі-сі» [5]. Текст «Словаря» було додано до бази даних сайту, і він став доступний для повнотекстового пошуку. В процесі роботи з текстом

виявилися неточності, помилки й пропуски порівняно з оригіналом. Це й не дивно, адже текст «Словаря» вкрай складний для програм автоматичного оптичного розпізнавання, й опрацьовуючи розпізнаний у такий спосіб текст, майже неможливо уникнути огріхів. Команда сайту поклала наново вчитати «Словарь» і максимально наблизити його до оригіналу. Цю роботу взяла на себе перекладачка й авторка з Луганська Любов Цай, а за координацію й остаточне вивірення відповідав Василь Старко. Наприкінці 2011 року наново вивірений текст Грінченкового словника з'явився в базі даних сайту.

Що виявилось в процесі поновного опрацювання «Словаря»? Окрім помилок сканування й першого вчитування, чітко проступили непослідовності, неточності оригіналу. Позаяк в основу оброблення цифрового варіанта був покладений принцип максимально точного відтворення оригіналу, виправлено було лише очевидні хиби, багато з яких мають технічний характер і є просто помилками набору. Наприклад, у низці гасел в оригіналі не стоїть наголос, написання заголовного слова не збігається з його написанням в ілюстрації, переплутано літери, трапляється помилкове форматування елементів статей. Там, де в сумнівних випадках не було змоги однозначно встановити правильний варіант або були інші сумніви, текст подано за оригіналом.

Доступ до «Словаря» через сайт r2u.org.ua дає змогу користувачеві здійснювати повнотекстовий пошук у словнику. Пошуковий інтерфейс досить гнучкий: можна шукати серед всіх слів, серед заголовних чи всіх російських слів, серед усіх українських слів, серед українських слів без цитат, серед слів латинкою. Пошук можна обмежити одним словником або ж охопити всі наявні в базі словники. У пошуковий двигун закладено спеціальний алгоритм оброблення запитів, який усуває низку проблем, що постають із орфографічних розбіжностей. За запитом у сучасному написанні алгоритм знаходить, наприклад, слова з *z* і *r*, *e* і *ě*, ятями і ерами, *иниий* та *іниий* тощо. В пошукових запитах можна використовувати знаків заміщення: *?* заміщає один знак, *** – довільну кількість знаків. Наприклад, пошук на *збирати* не дає жодних результатів у «Словарі», але задавши в пошуковому рядку *зб?рати*, знаходимо дев'ять статей із формою *збірати*. На запит *збір** та з обмеженням «серед українських слів без цитат» в «Словарі» знаходимо 17 статей: *збір*, *збірний*, *збіранина*, *збіранка*, *збірати*, *збіратися*, *збірка*, *збірний* тощо, але також і *збіржа* та *збіржаник*. Знаки заміщення можна комбінувати й знаходити в такий спосіб деривати одного кореня, слова з певними суфіксами. Легко відобувати також українські відповідники до одного російського слова, як це зроблено на папері в «Скарбослові», з тією відмінністю, що на сайті користувач бачить перед собою повні статті з оригіналу.

На сайті r2u.org.ua результати пошуку заданого слова виводяться, якщо не вказано інакше, послідовно з усіх наявних словників: після статті (чи статей) із джерела №1 – а це академічний «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова [РУС] – йдуть результати зі словника №2 і так далі. Позаяк пошук може охоплювати весь матеріал кожного словника в базі, на запит, буває, виводиться ціла низка статей із одного словника. Верхню межу встановлено на рівні 100 статей на один запит. Отже, в такий спосіб користувач дістає «знімок» із залученого словникового фонду й може легко порівняти, вибрати, проаналізувати дані, які його цікавлять, із кільканадцяти джерел. Тривале користування матеріалами сайту підтверджує наявність тісної переємності між Грінченковим словником, згаданим вище РУС-ом та «Словарем російсько-українським» М. Уманця й А. Спілки, який теж у повному обсязі представлений на r2u.org.ua і з якого Борис Грінченко активно користався, укладаючи «Словарь». Розгляньмо тут лише один приклад – українські відповідники-дієслова доконаного виду до рос. *притацциться*.

Таблиця 1.

Українські відповідники до рос. *притацциться*

Укр. відповідник	УС	СлГр	РУС	Укр. відповідник	УС	СлГр	РУС
<i>прибрести</i>		●	●	<i>притарганитися</i>			●
<i>прибрьохати</i>			●	<i>прителіпатися</i>	●	●	●
<i>привіятися</i>		●	●	<i>притицритися</i>	●	●	●
<i>приволюктися</i>	●		●	<i>притупати</i>	●	●	
<i>приволючитися</i>			●	<i>притупатися</i>	●		
<i>придбати</i>	●	●	●	<i>притупцюва́ти</i>	●		
<i>придрі[и]патися</i>	●	●	●	<i>притьопати</i>	●	●	
<i>прилемзати</i>		●	●	<i>притьопатися</i>		●	
<i>примандрувати</i>	●	●	●	<i>притюпати</i>		●	●
<i>припертися</i>	●	●		<i>притюпатися</i>	●	●	
<i>приплентати</i>		●	●	<i>притягти</i>		●	
<i>приплентатися</i>	●	●	●	<i>притягтися</i>		●	●
<i>приплестися</i>	●		●	<i>причапати</i>	●	●	●
<i>припхатися</i>	●	●	●	<i>причалапати</i>	●	●	●
<i>присалабонитися</i>		●		<i>причвалати</i>	●	●	●
<i>присурганитися</i>		●	●	<i>пришкандибати</i>		●	●
<i>притарбанитися</i>		●	●	<i>пришкинтати</i>		●	

Увівши до пошукового рядка це слово, ми знайшли відповідники в різних статтях трьох згаданих словників. Далі, користуючись перехресними посиланнями в кожному словнику, ми дібрали ширше коло відповідників й перевірили їх в інших двох працях. Результати пошуку подано в Таблиці 1: 34 відповідники, крапки позначають фіксацію в словнику. Завважмо, що Грінченків словник вирізняється тим, що переважна більшість українських слів у ньому проілюстрована з вказанням джерела, а РУС подає докладніше нюансування й стилістичні ремарки. Шукані відповідники розкидано при різних статтях, але розвинені функції пошукового апарата сайту r2u.org.ua дають змогу швидко зібрати їх воедино й скласти загальну картину.

Як бачимо, залучення даних трьох словників дає набагато повніше уявлення про засвідчені в українській мові засоби на позначення, з різними відтінками, шуканого змісту, або концепту, якщо вдатися до популярного нині терміна. Функціонал сайту дає тепер змогу, як ніколи, зручно й швидко опрацьовувати великі масиви словникових даних, формувати, сказати б, генеральний список української лексики, досліджувати тяглість української лексикографічної традиції, відроджувати й повертати до обігу призабуті шари української лексики та виконувати численні інші завдання різних рівнів складності.

Станом на грудень 2013 року команда сайту з допомогою добровольців ввела в базу даних із повнотекстовим пошуком 13 раніше опублікованих словників: окрім згаданих вище, це «Правописний словник» Г. Голоскевича, «Російсько-український словник» О. Ізюмова, «Російсько-український фразеологічний словник» В. Підмогильного та Є. Плужника, «Російсько-український словник сталих виразів» І. О. Виргана та М. М. Пилинської, «Словник українських наукових і народних назв судинних рослин» Ю. Кобова та інші. На стадії опрацьовування – «Словник української мови» Д. І. Яворницького та «Український стилістичний словник» І. Огієнка. До того ж, низку словників викладено в засканованому варіанті для завантаження. База даних сайту наразі містить понад 337 тис. статей, зокрема майже 190 тис. унікальних. На часі опрацьовування й занесення до бази третього видання «Словаря», що його доповнили й зредагували С. Єфремов та А. Ніковський у 1927–1928 роках. Для участі в цьому та інших проєктах творці сайту запрошують зголошуватися добровольців. Власне, увесь сайт r2u.org.ua від початку існує як спільна громадська справа – він некомерційний, а навпаки функціонує завдяки тому, що небайдужі до українського словникарства люди вкладають у нього власні зусилля, кошти й час.

Отже, «Словарь української мови» Б. Грінченка посідає чільне місце серед підбірки словників на сайті r2u.org.ua. Загальнодоступна електронна

публікація словника з гнучким пошуковим апаратом та поруч із низкою інших вагомих словників української мови дала нове життя цій віховій праці в історії українського словникарства та створила умови для плідних нових досліджень лексики української мови й української лексикографії.

Джерела

- РУС** Російсько-український словник: в 3-х т. / За ред. А. Кримського, С. Єфремова. – К.: Червоний шлях, ДВУ, 1924–1933. Режим доступу: <http://r2u.org.ua>.
- Скарбослов** Скарбослов. Російсько-український словник маловідомих слів та виразів / Укл. В. Левун, М. Ляшенко. – К.: Вид-во «Бібліотека українця», 2000. – 323 с.
- СЛГр** Словарь української мови: в 4-х т. / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – К., 1907–1909.
- r2u** Російсько-українські словники. Режим доступу: <http://r2u.org.ua>.

Література

1. Дзензелівський Й. О. «Словарь української мови» // Українська мова. Енциклопедія. Вид. 2-ге, випр. і доп. – К.: Укр. енцикл., 2004. – С. 610.
2. Єфремов С. Як повстав Грінченків словник // Словник української мови / Упор. Б. Грінченко. 3-тє вид., випр. і доп., за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. – К.: Горно, 1927. — Т. 2. Д–Й. – С. VI–XXIV.
3. Ніковський А. Вступне слово // Словник української мови / Упор. Б. Грінченко, 3-тє вид., випр. і доп., за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. – К.: Горно, 1927. – Т. 1. А–Г. – С. V–XV.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
5. 'Прапор в руки'. Як оцифрували словник Грінченка / Інтерв'ю з О. Оксимцем. Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine/2010/08/100808_dictionaries_ie_ak.shtml
6. Старко В. Проблема авторитетності двомовних словників // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 315-322.
7. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. I. Мовознавство. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 583 с.

Vasyl STARKO

Borys Hrinchenko's *Slovar* in the collection of online dictionaries at r2u.org.ua

The article discusses the role of Borys Hrinchenko's seminal lexicographic work, *Slovar ukrainskoi movy* (A Dictionary of Ukrainian), in the establishment of the Ukrainian lexicographic tradition. The author argues that scrupulous attention to attesting linguistic usage is an outstanding feature of the dictionary in question which lends it authority and sets it up as a model to be emulated by subsequent generations of Ukrainian lexicographers. The publication of Hrinchenko's lexicographic masterpiece online as one of the key reference resources at r2u.org.ua has opened new opportunities before ordinary users and researchers alike: from full-text search to new uses of the available dictionaries to new kinds of lexical and lexicographical research.

Юлія Поздрань

**Лексикографічні традиції Б. Д. Грінченка
в «Російсько-українському словнику» за редакцією
А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова**

Важливе місце в мовно-літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. посідають передові демократичні ідеї та проблеми розвитку української літературної мови, які об'єднували світочів української науки А. Ю. Кримського та Б. Д. Грінченка. Учені були пройняті національним чуттям, глибоко шанували українську мову, тонко відчуваючи семантичні нюанси рідного слова. Вони вважали, що коли мова не буде розвиватися, то не зможе розвиватися й народна думка, що призведе до загибелі творчих сил нації. Послідовні прихильники розвою української мови на ґрунті вивчення народної традиції, вони постійно прагнули до «оживлення» мови народним словом.

Питанню творчих взаємин А. Ю. Кримського з Б. Д. Грінченком присвячено низку наукових досліджень, що розглядають їх як суспільно-естетичний фактор, породжений специфічними умовами розвитку культури українського народу (М. М. Веркалець, Н. О. Данилюк, Г. І. Солоїденко). Поза увагою науковців залишилась проблема впливу лексикографічних поглядів Б. Д. Грінченка на А. Ю. Кримського та їхнє відображення в «Російсько-українському словнику» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933 pp.) (далі – РУС).

УДК: 811.161.2'373